

*...nikoliv pro vzájemnou nenávisť,
ale pro vzájemnou lásku jsme zde...*

SOFOKLES, ANTIGONA

ABY SILNÝ
NEŠKODIL
SLABÉMU

/ NEJSTARŠÍ ZÁKONY
LIDSKÝCH DĚJIN

IX

ZLATÝ VĚK

Předchozí kapitola patřila světu bohů a démonů. Mezopotamský člověk si učinil bohy bytostmi sobě podobnými, ale nadanými nadpřirozenou mocí a nesmrtelností. Očekával od nich splnění svých přání a pomoc v boji proti zlu. Tato víra vedla i pozemské vladaře, aby svému lidu byli tím, co hledal v bozích: aby byli mocní a vlivní, ale i blahovolní, aby stíhali – tak jako bozi – křivdu a bezpráví. Proto se představovali jako záštita chudých proti bohatým, slabých proti silným, jako mstitelé utlačovaných proti pokořovatelům. Ovšem, svou ochranu nepřislibovali každému. Společnost, pro niž vydávali zákony, byla třídní: pouze plnoprávní občané se mohli těšit ochraně panovníka.

A přece tato společnost v literárních dílech ještě z počátku II. tis. př. n. l. (XII. kap.) vzpomíná na doby, kdy svět vypadal docela jinak. Je ostatně dobře známo, jak o dvě tisíciletí později vylíčil „zlatý věk“ římský básník Ovidius:

„Zlatý vzešel nejprve věk, kdy zákona soudce
člověk byl prost a od sebe sám ctil věrnost a právo.
Nebylo trestu ani strachu, a hrozivá slova se nečtla,
vyrytá v kov, a prosící dav se nemusel báti
soudcových úst: ač neměli obhájce, bezpečni byli...“¹⁾

Obdobně zachytil zlatý věk neznámý sumerský básník. Na rozdíl od Ovidia prozrazuje vnitřní a snad i materiální závislost na světě bohů:

„Za dávných časů nebylo na světě hadů, nebylo štírů,
nebylo hyen, nebylo lvů,
nebylo divokých psů, nebylo vlků,
na světě nebylo strachu, nebylo hrůz y,
člověk nepřítel neměl...“²⁾

Poté básník opěvuje nadbytek pozemských potřeb a bezpečí obyvatel, kteří všichni „jedním dechem bohu Enlilu vzdávali chválu“. Jako pán živých tvorů je tu ještě vladař boží, nikoliv pozemský panovník. Tím vystoupil autor aspoň ze své stavovské anonymity – ukázal se důstojným písařem Enlilova chrámu v Nippuru. Ještě více se odhalil dalšími verši, v nichž svádí „konec zlatého věku“ a počátek svárů i válek na konkurenčního boha Enkiho. Jinak bible: podle ní pád věže babylónské, a tím i zánik blahobytu, zavinil člověk, který se chtěl vyrovnat Hospodinu a vzbudil tak jeho hněv.

„Zlatý věk“ už nešlo vzkřísit. Bylo zapotřebí, aby pořádek byl zajištěn novým způsobem. V 1. pol. III. tis. se objevují první hliněné

tabulky (I. kap.), především se soupisy náradí, náčiní, dobytčat, ovcí, obilí, s výkazy příjmů a vydání, se seznamy zaměstnanců, s registrací jejich přídelů, s evidencí obětí, darů apod. Vladař, chrám i jednotlivec chtěli mít pořádek ve vztazích hospodářských, obchodních a správních, stejně jako v poměrech osobních a bezpečnostních.³⁾

PRVNÍ SMLOUVY

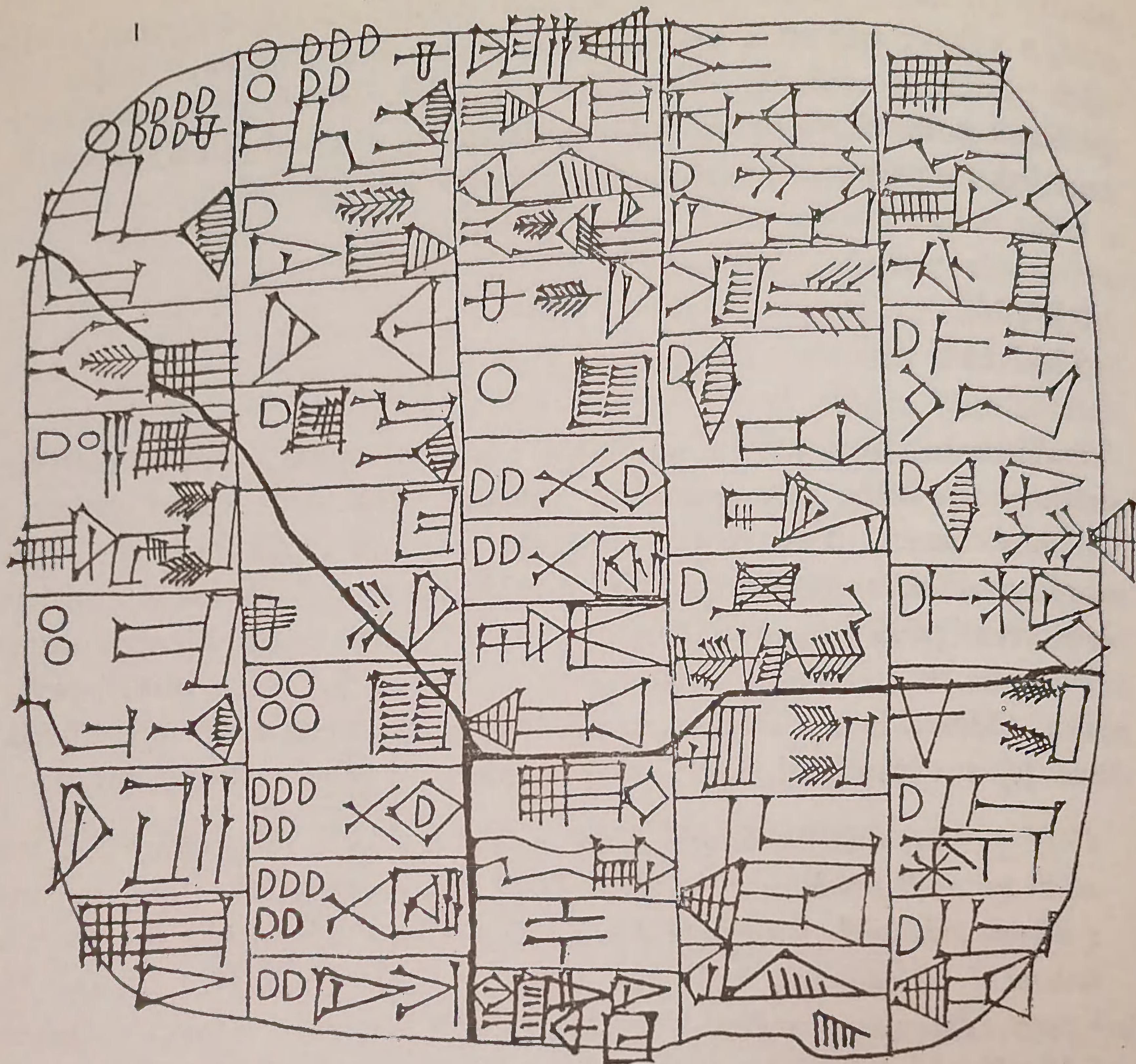
Psalo se okolo r. 2500 a sumerský písař vtačoval svým rákosovým písátkem do hlíny text právního jednání, především kupní smlouvy o nemovitostech. Takové tabulky jsou jakýmsi zjednodušenými prvky novodobých pozemkových knih. Dejme promluvit jedné z nich⁴⁾, představené přední stranou (formátu 10 × 9,4 cm) na připojeném obrázku. Písmo je archaické, neladné, sotva se vyklubavší z obrázkových znaků. Odpovídá mu i těžkopádný, leckdy ne zcela jasný styl. Překládáme jej s výhradami, které však nenarušují jeho celkový smysl:

I¹ 17 1/2 miny mědi² z důvodu koupě domu³ o výměře 1 1/4 saru;⁴ 320 min mědi⁵ za další příslušenství⁶ v domě II¹ 25 1/2 miny mědi² a 1 gur sezamu³ z důvodu přidanych potravin, ⁴ 1 mina vlny, ⁵ kus látky, ⁶ 4/24 še chlebového kvásku, ⁷ 40 zákusků, ⁸ 5 dávek koláčů, ⁹ 5 dávek ryb, ¹⁰ 1 sil oleje III¹ patří Ninasuovi ² a Ilovi ³ prodávatelům. ⁴ 1/24 guru chlebového kvásku, ⁵ 10 zákusků, ⁶ 2 dávky koláčů, ⁷ 2 dávky ryb ⁸ patří Cheabsovi ⁹ a Eurbidugovi, ¹⁰ polírům. ¹¹ Girnibadib, IV¹ syn ² Achutiuv, ³ Muniab, ⁴ číšník paláce, ⁵ Kigu, ⁶ pivovarník, ⁷ Ikinugi, ⁸ písař, ⁹ Urabsu, ¹⁰ . . . . ., V¹ Eurbidug, ² . . . . ., ³ Mepae, ⁴ Kinimuzu, ⁵ Meannedug, ⁶ zahradník, ⁷ Urinini, ⁸ Urabsu, VI¹ písař, ² Epae, ³ písař, ⁴ jsou svědci.“

Takovým smlouvám vděčíme za svědectví o hospodářských, sociálních i kulturních poměrech, o výrobních vztazích, o zakotveném soukromém vlastnictví apod. Kolik říká jen údaj o povolání svědků!

A ještě jeden důvod, proč jsme ji postavili v čelo této kapitoly: již sama její existence dokazuje, jak málo se spoléhalo na paměť a jak slabě se důvěřovalo ve fair play smluvních partnerů. Co kdo ujednal, chtěl mít také zaznamenáno, nespokojil se slovy nebo podáním ruky. Šlo především o pořádek a jistotu.

Také sumerský vladař šel za stejným cílem, kladl jej jako vládní úkol a vyhlášoval při vstupu na trůn „nastolení právního řádu a spravedlnosti“. Označoval se za „krále práva a spravedlnosti“, aby poddaným poskytl život v bezpečí a blahobytu.

SUMERSKÁ ARCHAICKÁ TABULKA

Je ze světle hnědé pálené hlíny, velikosti 10 cm × 9,4 cm. Patří do soukromé francouzské sbírky. Byla vydána pařížským sumerologem M. Lambertem v Památníku E. Ungera „Beiträge zur Geschichte, Kultur und Religion des Alten Orients“ v r. 1971. Tabulka má znaky archaických textů ze Šurappaku z poloviny III. tis. Je datována dobou „vladaře“ Nam-macha.

Tabulka byla rozlomena na tři díly, dobře zcelitelné. Její přední strana, zde reprodukováná, má 5 kolmých sloupců, oddělených čarou; jejich pořadí je odleva doprava; na zadní straně je pořadí obrácené, prostřední sloupec zůstal prázdný z obliby sumerských písařů pro symetrii. Sloupce jsou rozděleny na políčka o 1—3 řádcích, čte se v nich odshora dolů.

PRVNÍ MORATORIUM

Nedochovala se jména ani ekonomů ani ministra financí městského státu lagašského, původců prvního známého opatření proti hospodářské krizi v Sumeru okolo r. 2430. Došlo nás jen jméno vladaře, Entemeny*), na vápencové desce v sumerském nápisu. Entemena v něm vypočítává své stavby, hlavně hrází – snad tím dbal o zmírnění nezaměstnanosti. Úvod a závěr nápisu tvoří však rozhodnutí, jež Entemenovi vyneslo titul „prvního sociálního reformátora“, dosud přiznávaný až Urukagimovi (viz dále). Co tedy říká Entemena:

„Určil, aby Lagaš byl zproštěn dluhů**). Matku vrátil dětem, děti vrátil matce. Určil, aby byly prominuty obilní dluhy. Určil, aby dluhů byli zproštěni obyvatelé Uruku, Larsy a Badtibiry. Umožnil jim návrat k Inanně do jejího Uruku, k Utuovi do jeho Larsy, k vládci Ěmuše do jeho Badtibiry.“

Země trpěla těžkou krizí. Dlužní otroctví hluboce narušovalo rodinné vztahy i domácí hospodářství. Entemenovo řešení bylo radikální: vyhlásil moratorium – zastavil vymáhání dluhů a daní. Tím pomohl velkému množství zadluženého plnoprávného obyvatelstva; byl to zároveň akt jeho prozíravosti, neboť s pomocí tohoto obyvatelstva musel počítat pro případ ohrožení svého panství nepřítelem. Snad chtěl vyjít vstříc i sumerským chrámům, které tím opět získaly své pracovní síly (srv. nyní D. O. Edzard, „Soziale Reformen“ im Zweistromland bis ca 1600 v. Chr., Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, XXII, 1974 [vydáno 1976], s. 145ns.).

Entemenův nápis byl z valné části znám již dříve (J. van Dijk, ZA NF 21 [55], s. 272, E. Sollberger – J. R. Kupper, LAPO 3, s. 68s. a M. Lambert, La Revue du Louvre et des Musées de France, 21, 1971, č. 4/5, s. 1ns.). Širokou veřejnost na něj upozornil H. Schmökel při oslavách 200. narozenin G. F. Grotefenda v Göttingen v r. 1975, kdy zdůraznil historický význam Entemenova vladařského aktu (přednáška je publikována v „Göttingen im Juli 1975, Informationszeitschrift für die Universität und Kongressstadt“, s. 12).

*) Někteří sumerologové navrhuji též čtení Entemena (M. Lambert - O. Tournay, Ar Or 18, 1950, 306).

***) Sumerský výraz ama(r)gila = „navrácení k matce“ (tj. osvobození od dlužního otroctví); srv. A. Falkenstein, „Neusumerische Gerichtsurkunden“, 93, III 91.

URUKAGINA A JEHO „REFORMY“

Prvním dosud známým vladařem, který mluví o sobě jako tvůrci práva, byl Urukagina, samozvaný král Lagaše ve 24. stol. (IV. kap.). Neznáme přímé znění jeho zákonů – zachovaly se však zprávy na 3 hliněných kuželích a oválné desce o řadě jeho „reformních“ opatření. Hlásá se v nich odstranění křivd, špatností a přehmatů, nakupených od dřívějška. Proto bývá Urukagina pokládán za prvního sociálního „reformátora“⁵⁾. Ponechme mu zatím tento titul, narušený ovšem Entemenou, a podívejme se, co říká jeho dílo.

Uspořádání díla je pevné: úvod, výčet vlastních „refořem“ a závěr. Písařské školy (XI. kap.) měly již svou tradici: zřejmě to nebylo poprvé, kdy vladařova „kancelář“ dodala nějakému „státnímu aktu“ patřičnou reprezentativní a propagační formu. Nejprve se v díle zdůrazňuje, že vladař je oddán bohům, že je mocný, aby mohl stavět chrámy, paláce, kanály a opevnění. Proto se nejdříve mluví o stavbě chrámu bohu Ningirsuovi, patronu Lagaše, chrámu bohyně Baby, o stavbě kanálů a hradeb. Obdobný výpočet nebude napříště chybět v žádném z prologů zákonodárných děl, jen jména bohů, paláců, kanálů a staveb budou jiná. Také vlastní část díla je záměrně komponována do působivých protikladů: Nejprve se obrací do minulosti, předvádí dosavadní zlořády a zmatky. Předchůdci bezostyšně zneužívali svou moc. Místodržící, ensiové, si vybírali nejlepší chrámové pozemky a dobytek pro sebe, rozdělovali si úrodu apod. Jejich tvrdosti nejtěživěji doléhaly na lodníky, rybáře, zemědělce a pastýře, nucené odvádět dávky jejich všudypřítomným dohlížitelům. Také se vypočítávají přehnané poplatky za rozvody a pohřby, požadované kněžími. To vše zůstávalo bez nápravy. Urukagina se chtěl představit jako vladař, jehož hlavní poslání je náprava křivd a nepořádků. Proto odvolává dohlážitely a výběrčí dávek u lodníků, rybářů, zemědělců a pastýřů, vrací chrámům zabrané nemovitosti, snižuje poplatky za pohřbívání a rozvody, stíhá krádež i nevěru apod.

Nesmíme ovšem Urukaginu idealizovat: všechna jeho „reformní“ opatření byla nutná, aby si udržel trůn. Jako uzurpátor nutně potřeboval mít stoupence jak v řadách hierarchie, tak i obyvatelstva, s nímž počítal pro případ válečného ohrožení země. Reformy měly mu dodat zdání legitimacy. Čím sebevědoměji vystupuje, tím více slabosti ukazuje ve svém postavení. Nápadné je to zvláště v závěru díla: Urukagina zde prohlašuje, že poddané zbavil lichvy, podvodů, loupeží, vražd a bídy. Poněvadž zatím neznáme přímý text jeho refořem, zůstává otázkou, nakolik sledovaly opravdu nápravu zlořádů, nebo zda sloužily jen propagačním

cílům. Podobně jako o půldruhé tisíciletí později předložil Mojžíš Desatero jako úmluvu s Hospodinem, také Urukagina označil reformy jako smlouvu zpečetěnou s bohem Ningirsuem. V budoucnu všichni zákonodárci budou činit obdobně.

Urukagina končí dvěma přísliby: mohli bychom je nazvat sociálními, kdyby byly adresovány všemu obyvatelstvu, a nikoliv jen plnoprávným občanům. Oč v nich šlo? Urukagina především slibuje, že nevydá vdovy ani sirotky na pospas boháčům a že slabé nenechá utlačovat silnými. Pokud víme, je to – po záblesku Entemeny – první rozvedené vyjádření takové zásady, která se potom táhla jako červená nit v mezopotamských zákonodárných dílech. Sankce na její porušení nebyla nikdy vyslovena, trestem mělo být prokletí bohy – a to bylo tehdy trestem největším.

Dále Urukagina poskytl „svobodu“ lagašskému obyvatelstvu. Tak se totiž – ne dost konkrétně – vykládal sumerský výraz $ama(r)gi_4$ (doslovně „k matce nechat se vrátit“); opakují jej pozdější vladaři při nástupu na trůn. Patrně se tím sledovala úleva od hospodářských břemen, zejména od dlužního otroctví. Nakolik se Urukaginovi podařilo „reformy“ prosadit, zůstává otázkou – již pro krátkost jeho vlády. Zda vítěz nad ním, Lugalzagezi z Ummy (IV. kap.), dal zákony své rovněž krátkodobé říši, nevíme. Pod vedením Sargona Akkadského vzniká pak semitská říše, leč ani o jeho zákonech zatím nemáme dokladů. Jeho více než stoletá veleříše mohla být ovšem sotva řízena bez pevné ruky a bez zákonů.

URNAMMU A JEHO ZÁKONY

Bohatší dokumentace začíná III. dynastií urskou. Její zakladatel, Urnammu, byl také zákonodárcem, dokonce nejstarším dosud známým.⁶⁾ Velmi poškozená tabulka s textem jeho zákonů není originálem, ale kopií, porízenou až na předělu 19. a 18. stol. př. n. l. Nebyla objevena v Uru, nýbrž v Nippuru, proslulé „zásobárně“ sumerských tabulek. Leč i tato tabulka potvrdila, že si osud dovede někdy zahrát s rukopisy velmi dokonale: byla objevena v Nippuru ještě v době tureckého panství v Iráku, před tříčtvrtěstoletím, dostala se do Muzea starého Východu v Istanbulu, kde ležela v depozitáři do r. 1952. Zde ji podruhé „objevil“ při soustavné inventarizaci konzervátor F. R. Kraus, postřehl její zvláštní význam a uvědomil sumerologa S. N. Kramera. Ten neprodleně přijel a dal se do studia tabulky s inventárním číslem Ni 3191. Téměř přes noc zjistil, že nepodnikl cestu přes oceán nadarmo, neboť poznal, že čte dosud nej-

starší známé zákony lidských dějin. Třebaže tabulka byla rozlomena na dva fragmenty a někde poškozena až k nesrozumitelnosti, našel její předmluvu a vlastní zákony; soudil, že měla i doslov. V předmluvě se zachytil na slovech:

„Tebdy Urnammu, zdatný bojovník, král města Uru, král Sumeru i Akkadu, nastolil z moci boha Nannara, strážce města, a k přímému příkazu boha Utua v zemi skutečnou spravedlnost, vymýtil zlořády, násilí a sváry.“

Tu nebylo již pochyb: ve vzletném úvodu se představuje sám zákonodárce, který dále prohlašuje:

„Sirotek nebyl vydán na pospas boháči, vdova nebyla vydána na pospas mocnému, člověk ‚jednoho šekelu‘ nebyl vydán na pospas člověku, jedné miny.“

Dochovalo se 31 zákonů. Jejich technická formulace svědčí o delší cestě zkušeností, které si nastřádali jejich redaktoři. Měli nepochybně své předchůdce a je pouze otázkou času a štěstí archeologů, kdy prvenství Urnammuových zákonů padne. Takový je již osud starověkých památek tohoto druhu: podobně jako kustod pařížského Louvru sňal ze stély Chammurapiho etiketu, označující její zákony za nejstarší, a postoupil ji svému kolegovi do Istanbulu, tak patrně ji postoupí také on: kdy a kam, zatím nevíme.

Ze zákonů je srozumitelná sotva polovina, a přece i toto torzo prozrazuje pozoruhodné společenské a právní vztahy a dává příležitost k srovnání s jejich pozdější úpravou. Hned první neporušený článek – pořadím patrně čtvrtý – je dokladem o značné erudici tvůrců zákona: týká se sumerské obdoby biblického příběhu o Putifarově ženě:

„Jestliže manželka zlákala svými vnadami jiného muže, takže s ní souložil, manžel svou manželku usmrtí, avšak soud onoho muže zproští.“

Ze sumerské právní praxe nemáme řešení takového případu doloženo, z bible víme, jak delikátní a fatální bylo postavení „svedeného“ muže. Urnammu nestíhal*) cizoložství ani znásilnění cizí manželky. Trestal pouze znásilnění cizí otrokyně, pokud byla pannou, peněžitém trestem ve výši 5 šekelů stříbra; trest byl poměrně nízký, poněvadž čin byl posuzován jako pouhé poškození cizího majetku.

Dobrá pověst ženy ležela Urnammuovi na srdci; manželku nařčenou z cizoložství podrobil vodnímu ordálu (čl. 11):

„Jestliže bůh Řeky ukázal, že je bez viny, zaplatí ten, kdo ji nařkl, 20 šekelů stříbra.“

---

*) pokud známo z dochovaných zákonů

Urnammu chránil také vážného uchazeče o nevěstu, jenž budoucímu tchánovi přinesl zasnubní dary; nedal-li mu pak dceru za manželku, poněsvě dary dvojnásobkem. Urnammu určil též náhradu, kterou manžel vyplatil rozvedené manželce. Šlo-li o její první manželství, dostala 1 miny stříbra, jinak pouze $\frac{1}{2}$ miny stříbra.

Křivé svědectví bylo stíháno na majetku. V jiném předpise stanoví se náhrada škody způsobené zaplavením pozemku z nedbalosti souseda nebo tím, že pachtýř nechal pozemek zpustnout; za každý zaplavený nebo zpustlý iku plochy (cca 35 arů) se nahradilo 9 hl obilí. 2 šekely stanovil Urnammu jako odměnu za přivedení uprchlého otroka nebo otrokyně.

Pozornost vyvolaly předpisy o úmyslném poškození zdraví. Chammurapi, stejně jako Mojžíš, použil zde zásady odvety „oko za oko, zub za zub“. Mnohem starší Urnammu zdá se být pokrokovější – uložil škůdci za zlomení ruky peněžitý trest 1 miny stříbra (tj. hodnota tří otroků). Za useknutí nosu $\frac{2}{3}$ miny, za zlomenou nohu $\frac{1}{6}$ miny apod. Kořen tohoto dvojího hodnocení tkvěl přímo v charakteru společnosti, pro niž byly ty které zákony určeny. Urnammu počítal s pevně usazeným městským obyvatelstvem, kde jednotlivec měl hodnotu podle své pracovní síly – proto také náhrada za zlomenou ruku je nejvyšší – a měl prostředky, z nichž mohl peněžitý trest zaplatit. Chammurapiho zásada odvety obrážela značné dozvuky kočovné nebo polokočovné společnosti a tím i občinného hospodaření – jednotlivec neměl vždy z čeho by platil; proto škůdce, považovaný za neschopného dát peněžitou náhradu, pykal odvetou.

ZÁKONY LIPIT-IŠTARA Z ISINU

Řada sumerských i akkadských panovníků dala o sobě napsat, že „zavedli spravedlnost,“ že se tedy starali o odstranění sociálních zlořádů a právní nejistoty, ale též o vydávání zákonů. Po prvé je tato klauzule spjata s Nidnušou z Deru (1. pol. 20. stol. př. n. l.) a s Išme-Daganem (z téže doby)⁷⁾ a jeho synem Lipit-Ištarem (1934—1924). Připisovali si zavedení právního řádu v zemi; pouze od Lipit-Ištara se zachoval text jeho zákonů s úvodem a epilogem. Je v sumerštině, třebaže jméno vladaře je ryze semitské (s významem „Stvoření Ištarino“). Možná, že jde o sumerský překlad dosud neobjevené akkadské verze. Podle epilogu byl originál tohoto „Zákoníku“ vyryt do kamenné stély.

Lipit-Ištarovy zákony byly objeveny v Nippuru americkými archeology⁸⁾ již před 75 roky a vydány po první světové válce, aniž se znala osoba zákonodárce. Prolog byl totiž nalezen samostatně, uložen v pařížském Louvru a považován za hymnus na Lipit-Ištara. Teprve po druhé světové válce objevil S. N. Kramer ve Filadelfii fragmenty, o nichž se přesvědčil, že patří k fragmentům již dříve známým a že tzv. hymnus na Lipit-Ištara je jejich prologem. Před čtvrt stoletím vydal Kramerův spolupracovník F. R. Steele⁹⁾ všechna známá ustanovení z Lipit-Ištarova díla; ukázalo se, že je to sotva třetina původní díla, které mělo na 1200 řádků. Patřil k němu prolog, s nímž se dochovalo na 40 zákonů, a zlomky epilogu.

Společnost Lipit-Ištarovy doby byla národnostně i třídně obdobná společnosti doby Chammurapiho; byli v ní Sumerové i Akkadové, plnoprávní i otroci; Lipit-Ištar nemluví o muškénech, třebaže v jeho době existovali.¹⁰⁾

V prologu zdůraznil Lipit-Ištar své poslání reformátora:

„Tehdy jsem z vlastního podnětu synům a dcerám Nippuru, synům a dcerám Uru, synům a dcerám Isinu, synům a dcerám Sumeru i Akkadu, na jejichž šíji lpělo otroctví, dal pocítit osvobození jako jejich úděl.“

„Byl jsem povolán Enlilem..., abych zbraní odrazil zlo a násilí.“

Vroucněji žehná a krutěji hrozí ve svém epilogu:

„Kdo se proti ustanovením stély nedopustí zlého činu, kdo nepoškodí mé dílo, kdo můj nápis nevyhladí, nenapíše na ni (stélu) své jméno, nechť zůstane na dlouhé časy obdařen klidným životem... Avšak kdo poškodí mé dílo..., poruší podstavec mé stély, vyhladí její nápis, napíše tam své jméno, nebo kdo z obav před touto kletbou nastrčí někoho jiného, ať je to král nebo velekněz..., nechť nemá dědice, nechť Utu, soudce nebes i země... obrátí jeho města v trosky, zviklá základy jeho říše, jejího krále, ať je jím kdokoliv, nechť Ninurta, slavný hrdina, syn boha Enlila, jej smete!“

Ze zákonů Lipit-Ištarových proniká třídní charakter v mnoha směrech: jestliže např. pánovi utekl otrok a prokázalo se, že se u někoho zdržoval po celý měsíc, pak tato osoba musela dát jeho pánovi dalšího otroka nebo zaplatit 15 šekelů stříbra (čl. 17—18). Otrok mohl být pánovi užitečným jednak svou pracovní hodnotou, jednak tím, že mohl být dán místo svého pána jeho věřiteli do dlužního otroctví. Splnil-li otrok obojí úkol, dával mu zákonodárce naději na propuštění z otroctví.

Zevrubně bylo Lipit-Ištarem upraveno postavení dětí plnoprávné osoby a otrokyně; stejný případ řešil později též Chammurapi. Srovnejme oba zákonodárce – ukáže se nám směr, jímž šel právní vývoj:

LIPIT-IŠTAR

„Jestliže se někdo oženil s plnoprávnou ženou, ta mu porodila děti a tyto děti zůstaly naživu, a otrokyně také svému pánu porodila děti, otec dá svobodu otrokyni a jejím dětem; děti otrokyně se nebudou dělit s dětmi jejich pána o jeho majetek (čl. 30)“.

„Jestliže jeho první manželka zemřela a on si vzal za ženu svou otrokyni, děti první manželky jsou jeho dědici; děti, které porodila otrokyně svému pánovi, budou se dělit o jeho majetek s jeho vlastními dětmi (čl. 31).“

CHAMMURAPI

„Jestliže někomu jeho manželka porodila děti a také jeho otrokyně mu porodila děti, a otec řekne za svého života k dětem, jež mu porodila otrokyně, „Jste mé děti“, přičtou je k dětem jeho manželky; poté, když otec zemře, děti manželky i děti otrokyně se rozdělí rovnoměrně o otcův majetek; prorozený syn manželky si vybere a vezme svůj díl (§ 170).“

„Avšak jestliže otec za svého života neřekl k dětem, jež mu porodila otrokyně, „Jste mé děti“, poté, když otec zemře, nedělí se děti otrokyně s dětmi manželky o otcův majetek; otrokyni a jejím dětem bude dána svoboda a děti manželky se nebudou domáhat dětí otrokyně pro jejich otroctví (§ 171).“

Lipit-Ištar zná zásadně manželství monogamní. Druhou – vedlejší – ženu připouštěl jen při oslepnutí manželky nebo při jejím postižení těžkou chorobou, patrně paralýzou. Podle čl. 33 sice měla nárok na další bydlení u manžela a na jeho alimentaci, manžel si však mohl vzít druhou ženu, k níž měl rovněž alimentální závazky. Také manželčina neplodnost byla důvodem, aby si manžel opatřil „děvče z ulice“ k zplození potomstva; porodila-li mu děti, měl povinnost, aby jí obstaral oděv, obilí a olej. Nesměla však bydlet s jeho manželkou.

Také Lipit-Ištar chránil snoubence, který svému budoucímu tchánu již přinesl obvěnění; zrušil-li tchán zasnuby proto, že se vyskytla „lepší partie“, vrátil obvěnění dvojnásobkem a nesměl provdat dceru za nového nápadníka, kvůli němuž zrušil zasnuby (čl. 34). Otcovský majetek přecházel na syny, oblíbenému synu mohl dát otec navíc ještě dar; dcery dědily jen tehdy, byly-li klášterními kněžkami.

Lipit-Ištar upravil také poměry v zemědělství: Kdo se ujal opuštěné nemovitosti a udržoval ji 3 roky, získal k ní vlastnické právo. Pachtýř měl náležitě obdělávat propachtovanou půdu, jinak byl povinen zaměnit nedbanou půdu nahradit vlastním pozemkem. Zevrubně byla stanovena náhrada za poranění cizím dobytčetem: vyražení oka se hradilo polovi-
vinou ceny dobytčete.

Lodní doprava po řekách a kanálech dosáhla již značného rozvoje.

U Lipit-Ištara najdeme zárodek plavebního řádu:

„Jestliže si někdo najal loď a byla mu vymezena její plavební dráha, on však tuto dráhu změnil a zavinil tak poškození lodi, tento člověk, který si najal loď, musí tuto loď nahradit (čl. 9)“.

Trestní právo Lipit-Ištarovo známe jen v torzu. Smrtí se trestal, kdo se vloupal do domu vyražením dveří nebo probouráním zdi – byl zahrabán před tímto místem. Za krádež v cizí zahradě se platilo 10 šekelů stříbra; za pokácení stromu 30 šekelů. Za neprokázané nařčení panny z pohlavního styku byl určen majetkový trest ve výši 10 šekelů stříbra.

Lipit-Ištar vyhlásil také mzdové a cenové tarify, patrně byly uvedeny hned na začátku, který je velmi poškozen; v čl. 4 najdeme ještě tarif na nájem vozu s vozkou a přípřeží; nájemné se platilo v zrní, vždy na 1 den.

Zákonodárce označil své dílo za zemský „zákoník“ pro Sumer a Akkad; jeho platnost však sotva překročila oblast Nippuru a Isinu. O jeho použití v denní praxi zatím mnoho nevíme. Dílo Lipit-Ištarovo zůstává ovšem dokladem o právní tvorbě v písařských školách, jejichž tradice měla nepochybný vliv na tvorbu zákonů Chammurapiho.

ZÁKONY Z EŠNUNNY

Prvními akkadsky psanými zákony nebyly zákony Chammurapiho. Předcházely jim předpisy z Ešnunny, jimž se ještě před 20 roky říkalo zákony Bilalamovy.¹¹⁾ Stalo se tak omylem jejich prvního vydavatele, amerického asyriologa A. Götzeho. Zákonodárcem byl nejspíše Daduša, vladař v Ešnunně na poč. 18. stol. př. n. l.¹²⁾ – jsou tedy jen o málo starší než zákony Chammurapiho. Zachovaly se ve dvou téměř shodných exemplářích, objevených iráckým archeologem Taha Baqirem v Tell Abú Charmal po 2. světové válce. Na tomto místě stálo kdysi město Šaduppum, patřící k ešnunnské říši, vyvrácené Chammurapim.¹³⁾

Na rozdíl od předchozích nemají zákony z Ešnunny ani prolog, ani epilóg. Začínají špatně zachovanou datovací formulí, proto trvají dohady o jejich přesném stáří. Zatím také není znám jejich originál. Rozdíly v textech obou exemplářů dávají tušit, že byly opisovány z různých starších předloh.¹⁴⁾

Vedle plnoprávných občanů upravuje se v nich postavení otroků i muškénů. Projevuje se v nich výrazně rozvoj výrobních vztahů, řemesla i obchodu. Začínají cenovými a mzdovými tarify: Ceny jsou určeny

dvojnásobkem, buď za jednotkovou cenu ve stříbře nebo v obilí (VI. kap.). Zákony pamatovaly i na určení nájemného za vůz nebo za loď, u níž se řídilo její „tonáží“. Určují i denní mzdu žence a jiných námezdných pracovníků. Také úrokové míry byly již pevně stanoveny (VI. kap.).

Tvrdě byl trestán věřitel, který si vzal od někoho bez důvodu do zástavy otrokyni; jestliže vlastník otrokyně odpřisáhl, že nic nedluží, byla mu nejen vrácena otrokyně, ale zaplacená také mzda za práci, kterou by otrokyně svému pánu po dobu bezdůvodného zadržování udělala; jestliže u samozvaného věřitele zemřela, musel nahradit 2 otrokyně (čl. 22, 23).

Úvěr nesměl být poskytnut ani synovi, pokud ještě patřil do rodinného společenství, ani otrokovi (čl. 16). Od otroků nesměl obchodník koupit ani stříbro, ani obilí nebo vlnu, olej apod. (čl. 15). Chránila se důvěra: majitel skladiště ručil za uložené věci; ručení byl zbaven, pokud prokázal, že uložené věci se ztratily spolu s jeho majetkem pro neodvratnou událost (č. 36, 37). Také majitel trkavého býka nebo koušavého psa byl odpovědným za náhradu škody jimi způsobenou; rozlišovalo se, byl-li zvířetem smrtelně zraněn plnoprávný člověk nebo otrok: náhrada byla 40 nebo jen 15 šekelů stříbra (čl. 53—55). Vlastník vadné stavby, kterou nedal ani po úředním vyzvání opravit, byl souzen královským soudem, který zpravidla vynášel rozsudky smrti (č. 58).

Otrokům bylo zakázáno opustit město bez souhlasu pána (čl. 51). Kupec otroka nebo otrokyně, který neznal jméno jejich prodavače, byl trestán jako zloděj (čl. 40). Kdo připravil cizí otrokyni o panenství, zaplatil jejímu pánu částku vyšší, než byla její prodejní cena. Znásilnění ostatních otrokyň, podobně jako zranění, zabití nebo ukradení otroka, se trestalo jako zničení nebo poškození cizí věci (čl. 49).

Rodina v Ešnunně byla uzavřeným celkem: její příslušníci byli závislí na otci nebo matce a vázáni na společné hospodaření. Chtěl-li jeden z bratří prodat svůj podíl, byl povinen jej přenechat druhému bratru za polovinu částky nabídnuté cizím kupcem (čl. 38). Kdo prodal z nouze svůj dům, měl právo retraktu, tj. kupec při opětném prodeji musel mu jej nabídnout ke zpětné koupi (čl. 39).

Jen smluvně uzavřené manželství bylo chráněno (čl. 37):

„Jestliže se někdo ožení s dcerou někoho bez dožádání jejího otce nebo matky a nepřichystá jejímu otci nebo matce hostinu a neuzavře manželskou smlouvu, i kdyby nevěsta prodlela celý rok v jeho domě, nestane se jeho manželkou.“

Také v Ešnunně se chránil snoubenec – toto ustanovení čteme už potřetí, našli bychom je ostatně i ve vyprávění Tisíce a jedné noci – před

vypočítavostí budoucího tchána, který našel pro dceru výhodnějšího ženicha (čl. 25).

Trestalo se jen manželčino cizoložství: Byla-li dopadena „in flagranti“, byla potrestána smrtí (čl. 28). – O rozvodu zákony z Ešnunny nemluví. Znají však jiné konce manželství: 1. zjetí nebo únos manžela (podařilo-li se mu uniknout, musela se manželka vrátit, i když se zatím provdala a měla s novým mužem dítě, čl. 29); 2. manželova emigrace, motivovaná jako opovržení k zemi a vladaři (v tomto případě ztratil muž nárok na ženu, i když se vrátil, čl. 30).

Trestní právo v Ešnunně neznalo ani krevní mstu, ani odvetu. Na tělesná poškození byly stanoveny majetkové tresty. Trest smrti byl výjimečný: na manželku dopadenou při cizoložství, na únos a znásilnění zasnoubené panny (č. 26) a na krádež spáchanou v noci na majetku muškéna (č. 12, 13). Jako zloděj mohl být potrestán i vysoký funkcionář, který našel otroka nebo dobytče uniklé z králova paláce a do 30 dnů je paláci nevrátil (čl. 50).

Zákony z Ešnunny upravují jen některé úseky právních a hospodářských vztahů. Představují nejspíše opis části většího právního díla, které sloužilo patrně potřebě dvorních a soudních úředníků. Proto jsou bez prologu, epilogu i obvyklých vládních proklamací.

CHAMMURAPIHO ZÁKONY — VRCHOL MEZOPOTAMSKÉ PRAVOTVORBY

Jako antické Řecko mělo svou slavnou éru Periklovu a klasický Řím prožil zlatou dobu Augustovu, tak také Babylón prošel svým vrcholným obdobím za Chammurapiho. Byl to, jak již víme (IV. kap.), nejproslulejší vladař na mezopotamském trůně. Vytvořil říši a udržoval ji tuhou centralizací a unifikací: dal jí jediné centrum – Babylón, jedinou úřední řeč – akkadštinu, jediné náboženství – říšského boha Marduka.

Chammurapi ovšem nespoléhal jen na Marduka, hlavní tmel říše viděl ve výkonné a zákonodárné moci; jeho dílo nemělo svým rozsahem a významem obdoby ještě po více než další dvě tisíciletí. I když jeho zákony přišly o gloriolu prvenství, sotva kdy ztratí primát díla nejzávažnějšího a největšího, ba i nejtěžšího – bazaltová stéla, do níž byly vytesány, váží několik metrických centů. Urukagina chtěl reformovat jen lagašský stát, Urnammu vystupoval jako zmocněnec boha Nannara pro město Ur, Lipit-Ištar byl v zastoupení isinské bohyně již vladařem Sumeru a Akkadu – Chammurapi se představuje jako panovník čtyř světových stran a všech „černohlavých“.

Již před nálezem slavné stély bylo známo několik Chammurapiho zákonů v opisech z Aššurbanipalovy knihovny v Ninive (XI. kap.)¹⁵⁾ překvapilo místo jejího nálezu: našla se až v elamských Suzách, metroakropole elamských králů objevil v zimě r. 1902 člen francouzské expedice De Morganovy, G. Jecquier. Do Suz byla zavlečena jako válečná trofej Šutruknachchuntem ve 13. stol. př. n. l. (IV. kap.); vítěz se chystal vrýt na její spodní část nápis, proto ji dal vyhladit, čímž zničil text více než třiceti zákonů (obr. XVI.). Stéla byla ovšem odvělečením vlastně zachráněna – na původním místě by byla neodvratně ztracena, jako ostatní památky a stavby z doby Chammurapiho (III. kap.).

Dílo je uvedeno prologem, uzavřeno epilogem, mezi nimi je 282 „paragrafů“, jak je vyčíslil první editor stély, francouzský asyriolog P. V. Scheil.¹⁶⁾ Publikace díla s přepisem a překladem se mu podařila za necelý půlrok po objevu způsobem vsutku mistrovským, zůstává dosud základním pramenem asyriologické literatury. Nový vzruch způsobily objevy dalších kamenných úlomků z jiných stél tohoto díla, rovněž v Suzách. Jejich vydavatel, francouzský asyriolog Jean Nougayrol, soudí, že Šutruknachchunte odvěkl do Suz nejméně tři stély, z nichž ovšem jen jedna se zachovala celá.¹⁷⁾

Chammurapiho zákony byly vystaveny v chrámech velkých babylónských měst. Vladař si přál nejširší publicitu svého díla; ovšem při veliké negramotnosti nebylo to snadné. Proto Chammurapi říká – u vědomí této zábrany – ve svém epilogu:

„Ten, komu bylo ukřivděno, kdo se dostal do sporu, necht přijde k mé soše krále spravedlnosti, necht si dá přečíst stélu s mým nápisem, necht vyslechné má vzácná slova, necht má stéla mu objasní jeho případ, necht uváží její rozhodnutí!“

Stéla ovšem nemá ustanovení o trhově smlouvě, testamentu, dědické posloupnosti dcer, manželských překážkách, zavodňování aj. Není v ní zmínky ani o prosté vraždě nebo otcovraždě, ale trestá se vztažení ruky synem na otce i úkladná a loupežná vražda; netrestá se zhárství, ale plenění při požáru; nemá ustanovení o prosté krádeži, stíhá však vloupání do domu. Jen letmo se dotýká soudní organizace a procesu, nemá ani řádky o daních, poplatcích a jejich vymáhání. Bylo by proto nadsázkou kvalifikovat dílo Chammurapiho jako zákoník. Výraz „kodex Chammurapiho“, užívaný jeho prvními vydavateli a překladateli, je pouze konvenční,¹⁸⁾ pod nímž se nemyslí na úplnost díla, ale na rozmanitost jeho právních případů.

Chammurapi, byť výzva jeho epilogu zněla co nejsebevědoměji,

nemohl dosáhnout vyčerpávající úplnosti svého díla. Jeho redaktoři nedokázali uniknout ze jha ustálených právních obyčejů a neviděli také nutnost, aby je písemně zachytili.¹⁹⁾ Dali vtesat zpravidla jen ony předpisy, jimiž byly obyčeje reformovány, nebo takové, pro něž nebylo v dosavadních obyčejích řešení vůbec.

Jejich práce byla kasuistická, řešili konkrétní právní případy, tak jak to zná ještě anglické *common law*. Každé ustanovení začíná podmiňovací větou (tedy spojkou *šumma* = jestliže), v níž je vylíčena skutková podstata (viz přední desky vazby); v závěti jsou určeny právní důsledky se sankcí. Taková metoda vylučuje abstraktní formulaci, takže v zákonech nenajdeme definici nebo výklad běžných právních pojmů, jako např. vlastnictví, koupě, půjčky, krádeže, zpronevěry, vraždy, ublížení na těle aj.

Abstraktně uspořádané dílo bylo by tehdy sotva komu srozumitelné. Nedostatek abstrakce nemůžeme přičítat tvůrcům k tíži, ani jim vytýkat nedostatek odborné kvalifikace. Byli do té míry zběhlí v právní praxi, že si vytvořili svou pracovní metodu, při níž vycházeli z opravdových potřeb hospodářského života a společenských poměrů. Proto se jejich dílo vyznačuje nepopíratelným rysem pokrokovosti ve srovnání s předchozí společenskou formací. Ovšem, nebyli neodvislými odborníky, kteří by rozhodovali jen podle svých znalostí: byli především příslušníky své třídy, zastupovali a hájili její zájmy; byli také podřízeni svému pánovi, orientálnímu despotovi, a proto plně na ně dopadalo: „čí chleba jíš, toho píseň zpívej!“

Zabývat se systémem, vytvořeným těmito redaktory, patří již do odborné studie. Pro jeho charakteristiku stačí poukaz na dvě nestejně velké části zákonodárského díla: První (§§ 1—41) je v podstatě souborem předpisů veřejného práva; začíná několika ustanoveními z procesu, pokračuje stíháním krádeže věcí z paláce nebo chrámů a uzavírá se předpisy správními, určenými pro osoby, jimž vladař svěřil pozemky za výkon služeb, a pro osoby vojenské. Druhá, daleko obsažnější část (§§ 42—282), upravuje vlastnictví, rodinu, posloupnost, tělesnou nedotknutelnost a některé hrdelní zločiny, jimiž se zasahovalo do práv jednotlivce, jako cizoložství nebo usmrcení způsobené nedbalostí stavitele.²⁰⁾

Mnohem těžší hlavu působí asyriologům jiný problém, vyvolávající mezi nimi rozpory, jež si svou břitkostí nezdají s našimi někdejšími boji o pravost Rukopisů. Jde o otázku: co je vlastně Chammurapiho dílo? Pro historika umění je odpověď snadná (X. kap.). Právní historik si nad ním láme hlavu. Orientální filologové jej přesvědčují, že jde o pouhou literární památku, sice jednu z největších a nejvybroušenějších,²¹⁾ ale nic víc. Právní historikové chtějí reputaci díla zachránit tím, že je kvalifikují aspoň jako sbírku soudních rozhodnutí, vydaných pro praxi.

Je ovšem otázkou, zda a jak bylo toto dílo v praxi aplikováno. Jednoznačná odpověď na ni není. Známe jen zcela ojedinělá soudní rozstělu blíže nejmenují, natož aby citovala její paragraf. Ostatně, jak víme, originál Chammurapiho stěly paragrafy neznal, ty jsou dílem teprve P. V. Scheila. Z praxe známe řadu dokladů, z nichž, byť nevyslovená, aplikace Chammurapiho zákonů²²⁾ je zřejmá. Ovšem mnohem více je těch, kde na takovou aplikaci soudit nelze.

Ať máme již před sebou památku literární nebo dílo zákonodárné, vždy si zaslouží našeho obdivu. Její redaktoři nebyli sice zcela origi- jako zástupce bohů; nepovažovali za vhodné, aby dílo začalo vyhlá- váním trestů smrti, vyobcování a těžkých pokut. Profil vladaře podali nejvýš kladně a srozumitelně pro poddané.

TAK MLUVÍ CHAMMURAPI...

Marně bychom čekali, že začíná své dílo slovy „Já, Chammurapi...“, nikoliv. Nejprve se obezřele skrývá za jmény bohů, jeho jméno přichází poprvé až po jménech bohů:

„Když vznešený Anum, král božských Anunnaků, a Enlil, pán nebes a země, jenž určuje osudy země, přisoudili Mardukovi, prvoroženci Eovu, moc nad všemi lidmi, povýšili jej nad božské Igigi, když ohlásili jeho vznešené jméno Babylónu a povýšili jej ve všech končinách světa, když mu vybudovali věčné království s pevně zakotvenými základy jako nebesa a země, tehdy Anum a Enlil pro zajištění blahobytu lidí zavolali mne mým jménem Chammurapi, jako vladaře pozorného, bohobojného, abych spravedlnosti dal zazářit na zemi, abych zničil zlosyny a ničemy, abych zabránil mocným utiskovat slabého, abych vzešel jako bůh Slunce nad černohlavým lidem a zemi září rozjasnil.“²³⁾

Dále mluví Chammurapi již o svých činech, vypočítává, co učinil pro svou zemi, města a lid: jsou to skutečně *res gestae*, jaké nám později zanechali např. římscí císařové. Chammurapi v mistrovském obalu uvádí také své nemilosrdné zásahy proti nepřítelům a rebelům: nepřizná, že vyvrátil město Mari ze základů, ale vyjádří se diplomaticky, že „porobil sídliště na Eufratu na pokyn boha Dagona, svého stvořitele, a ušetřil lid z Mari a Tuttulu“. Připisuje si význačná epiteta: „veliký drak mezi králi“, „síť na lapání nepřátel“, „nezkrotný býk, jenž nabírá nepřátele na rohy“, „neporazitelný útočník“, „umlčitel vzbouřenců“ apod.

Prolog přechází téměř plynule k ústřední, zákonodárné části; Chamurapi se představuje se všemi svými tituly:

„...potomek Sumula'ela, mocný dědic Sínmuballita, z věčného rodu královského, král silný, slunce Babylónu, jež dává vzcházet záři nad Sumerem i Akkadem, král, jenž si zjednává poslušnost čtyř stran světa, oblíbenec Ištarin, jsem já. Když mne Marduk pověřil, abych ukázal lidem spravedlnost, abych zemi dal vedení, vložil jsem právo a spravedlnost do úst země. Tehdy...“ (nyní následují jednotlivé zákony).

První zákony nestíhají – jak by se očekávalo – urážku panovníka nebo vlastizrady, vzpouru atd. Redaktoři dobře znali své „pappenheimské“, jejich sklon k sudičství, udávání a křivopřísežnictví. Proto na začátku najdeme přísné tresty na kverulanty a denuncianty: *„Jestliže někdo obvinil někoho z vraždy, avšak neprokázal to, ten, kdo jej obvinil, bude potrestán smrtí (§ 1).“*

Také se chrání soukromé vlastnictví plnoprávného občana: *„Jestliže kupec nepřivedl toho, kdo mu věc prodal, nebo svědky, před nimiž ji koupil, kdežto vlastník ztracené věci přivede svědky, kteří znají jeho ztracenou věc, kupec bude jako zloděj potrestán smrtí (§ 10).“* Smrtí se stíhal únos dítěte plnoprávného občana (§ 14) a zadržování cizího otroka (§ 19); naopak, přivedení uprchlého otroka jeho pánovi se odměňovalo „nálezným“ ve výši 2 šekelů stříbra (tj. asi desetiny hodnoty otroka). Vloupání do domu se trestalo na místě: pachatel byl před probouraným otvorem pověšen (§ 21).

Přežívání původní občiny se odráží ještě v předpisech o loupeži (§§ 22, 23): *„Jestliže se někdo dopustil loupeže a byl dopaden, bude potrestán smrtí; jestliže lupič nebyl dopaden, oloupený ohlásí pod přísahou vše, oč byl oloupen, a občina s představeným, na jejímž území byla loupež spáchána, nahradí mu vše, oč byl oloupen.“* Nebyl-li vypátrán loupežný vrah, občina zaplatí pozůstalým po oběti 1 minu stříbra, taková byla tedy hodnota člověka, ovšem plnoprávného.

Vladař měl zvláštní zájem na udržení obranyschopnosti země a dal mu výraz v šestnácti zákonech (§§ 26—41), o nichž byla již řeč (VII. kap.). V těchto zákonech bylo upraveno i hospodaření pozemky vojenských osob. Proto další předpisy (§§ 42—65) upravují pacht zemědělské půdy, opatřování hospodářského úvěru, udržování kanálů, zřizování štěpnic, zejména datlových. Strom byl v zemi, na stavební dřevo chudé, přísně chráněn: *„Jestliže někdo bez svolení vlastníka pokácel v jeho zahradě strom, zaplatí 1/2 miny stříbra (§ 59).“*

Předpisy z vyhlazené části stély (§§ 66—100) lze z velké části rekonstruovat podle nalezených tabulkových fragmentů; pro odlišení jsou

svázou oba a hodí do řeky; nechá-li pán manželky svou manželku naživu, také král nechá svého služebníka naživu (§ 129).“ Byla-li manželka znásilněna, byl pachatel potrestán smrtí: „Jestliže někdo zacpal roubíkem něčí manželce ústa... a vyspal se v jejím klíně, byl-li dopaden, bude potrestán smrtí; tato žena bude bez viny (§ 130).“ Byla-li manželka v pouhém podezření z cizoložství, tu se rozlišovalo, zdali ji podezřival pouze manžel nebo jí předhazovalo špatné chování její sousedstvo: „Jestliže manželku nařkl její manžel, ona však nebyla přistižena, že spala s cizím mužem, odpřisáhne při bohu a vrátí se do svého domu (§ 131).“ „Jestliže na něčí manželku ukazovali prstem kvůli cizímu muži, ona však s cizím mužem nebyla přistižena, že u něho spala, ponoří se kvůli svému muži do řeky (§ 132).“ Zde měl ji usvědčit vodní ordál.

Manželství mohlo být rozvedeno pro manželčinu neplodnost, pokud ovšem nebyla nevléčitelně nemocná: „Jestliže si někdo vzal manželku a jí se zmocnila zhoubná horečka, on si pak chtěl vzít jinou manželku, může si ji vzít, ale svou manželku nevypudí; bude bydlet v domě, který jí postaví; pokud bude na živu, bude jí poskytovat výživu (§ 148).“ Rozvod byl tu vázán na zajištění nemocné ženy jejím manželem.

Také manželka mohla žádat o rozvod: „Jestliže manželka pojala odpor k svému manželovi a řekla mu ‚Nebudeš mne objímat‘, bude její záležitost přešetřena před jejím*) soudem; dbala-li na svou čest a byla-li bez chyby, avšak opouštěl-li její manžel domov a velmi ji urážel, bude tato žena bez viny; vezme si své věno a odejde do domu svého otce (§ 142).“ Ovšem běda manželce nehodné: „Jestliže nedbala o svou čest a opouštěla domov, promrhávala rodinný majetek, urážela svého manžela, tato žena bude hozena do vody (§ 143).“ Ještě horší konec čekal manželku, která se manžela zbavila úkladnou vraždou: „Jestliže manželka dala usmrtit svého manžela kvůli jinému muži, bude tato žena nabodena na kůl (§ 153).“ Na krvesmilstvo dopadal trest, který byl patrně pozůstatkem z dob prvobytné pospolitosti: „Jestliže se někdo vyspal se svou dcerou, bude tento člověk vyloučen z obcíny (§ 154).“

Posloupnost byla upravena jen u oblíbeného syna: „Jestliže někdo daroval svému synovi, v němž se jeho oku zalíbilo, pole, zahradu nebo dům, vyhotovil pro něj tabulku opatřenou pečeti, poté odejde otec za osudem, když se pak bratři dělí, vezme si dar, který mu otec dal, a nadto si rozdělí majetek otcovského domu rovným dílem (§ 165).“ Platné vydědění syna se řídilo tímto předpisem: „Jestliže se někdo rozhodl vydědit svého syna, řekne před soudem ‚Vydědím svého syna‘; soudci přezkoumají jeho případ; jestliže se syn nedopustil těžkého provinění, jež vede k vydědění, otec svého syna nevydělí. – Jestliže se dopustil vůči otci těžkého provinění, jež vede k vydědění, otec mu pro první případ odpustí; dopustil-li se těžkého provinění podruhé, otec může svého syna vydědit (§§ 168, 169).“

*) doslova „před její bránou“, tj. před soudem příslušného okrsku (čtvrti)

Nový sňatek vdovy byl vázán na soudní schválení: „Jestliže vdova, jejíž děti jsou nedospělé, se rozhodla vejít do domu jiného muže, nesmí vejít bez souhlasu soudu; bude-li chtít vejít do domu jiného muže, nesmí vejít bez majetku jejího dřívějšího manžela a svěří majetek jejího dřívějšího manžela jejímu pozdějšímu manželu a této ženě; také jim dají vyhotovit tabulku; budou pečovat o majetek a vychovají nedospělé děti; nemohou prodat domovní zařízení; kupec, jenž koupí zařízení vdoviných dětí, přijde o peníze, majetek se vrátí jeho vlastníku (§ 177).“

Adopce se týkala buď dětí odložených (nalezenců) nebo ztracených (např. v době válek): „Jestliže si někdo vzal za syna dítě od narození, tento novorozenec nemůže být vymáhán z pět. – Jestliže si někdo vzal za syna dítě, které potom vypátrá vlastního otce nebo matku, tento osvojenec se vrátí do otcovského domu (§§ 185, 186).“ Také řemeslníci mohli adoptovat učedníky s podmínkou, že je vyučí svému řemeslu (V. kap.).

Těžce se trestalo podvržení dítěte: „Jestliže někdo svěřil své dítě kojné a dítě u ní zemřelo, kojná si potom bez svolení otce a matky dítěte přiložila k prsu jiné dítě, bude usvědčena a bude jí uťat prs, protože si vzala k prsu jiné dítě (§ 194).“

Děti podléhaly přísné otcovské kázni: „Jestliže dítě udeřilo svého otce, bude mu uťata ruka (§ 195).“

Zákony o odvetě, mají třídní charakter: „Jestliže plnoprávný občan vyrazil oko plnoprávnému občanu, bude mu vyraženo oko (§ 196).“ – „Jestliže vyrazil oko muškénovi nebo mu zlomil úd, zaplatí 1 minu stříbra (§ 198).“ – „Jestliže vyrazil oko cizímu otroku nebo zlomil úd cizího otroka, zaplatí polovinu jeho kupní ceny (§ 199).“ – „Jestliže plnoprávný občan udeřil dceru plnoprávného občana a způsobil jí potrat, zaplatí 10 šekelů stříbra za její plod. – Jestliže tato žena zemřela, bude usmrcena jeho dcera (§§ 209 210).“ – „Jestliže udeřil cizí otrokyni a způsobil jí potrat, zaplatí 2 šekely stříbra. – Jestliže tato otrokyně zemřela, zaplatí (jejímu pánovi) třetinu miny stříbra (§§ 213, 214).“

Třídní charakter díla se jevil i v honoráři a odpovědnosti lékaře: „Jestliže lékař provedl na plnoprávném občanovi těžkou operaci bronzovým nožem a plnoprávného občana vyhojil, nebo vyřízl bronzovým nožem nadoční nádor a vyhojil oko plnoprávného občana, vezme 10 šekelů stříbra (§ 215).“ – „Jestliže šlo o muškéna, vezme 5 šekelů stříbra (§ 216).“ – „Jestliže šlo o otroka, zaplatí pán otroka lékaři 2 šekely stříbra (§ 217).“ – „Jestliže lékař provedl na plnoprávném občanu těžkou operaci bronzovým nožem a zavinil jeho smrt, nebo vyřízl bronzovým nožem nadoční nádor a zničil oko plnoprávného občana, utnou mu ruku (§ 218).“ – „Jestliže lékař provedl na otroku těžkou operaci bronzovým nožem a zavinil jeho smrt, nahradí otroka za otroka (§ 219).“

Obdobné bylo ručení stavitele: „Jestliže stavitel postavil pro někoho dům, svou práci neprovedl důkladně a dům, který postavil, se zřítí a způsobí smrt majitele domu, tento stavitel bude potrestán smrtí.“ – „Jestliže způsobí smrt dítěti majitele domu, bude usmrceno dítě tohoto stavitele.“ – „Jestliže způsobí smrt otroka majitele domu, dá mu otroka za otroka“ (§§ 229—231).

Bez právní úpravy nezůstala ani plavba na mezopotamských vodách; citujme aspoň dva předpisy: „Jestliže lodař vymazal pro někoho loď tmelem, avšak neprovedl svou práci svědomitě a loď ještě v témže roce dostala štěrbinu a poškodila se, lodař tuto loď na svůj náklad rozebere, pak pevně složí dohromady a bezvadně opravenou odevzdá majiteli lodi (§ 235).“ – „Jestliže loď plující proti proudu narazila na loď plující po proudu a potopila ji, vlastník potopené lodi oznámí pod přísahou zboží, jež bylo s lodí ztraceno, a lodař plující proti proudu mu nahradí loď a všechno zboží (§ 240).“²⁴⁾

Následuje směs předpisů ze zemědělství, zejména o nájmu dobytčat, o škodách, jak na nich tak i jimi způsobených, o právech a závazcích zemědělských pracovníků, o pastýřství apod. (§§ 241—267). Čteme zde např.: „Jestliže něčí dobytče má ve zvyku nabírat na rohy a soudně bylo oznámeno, že dobytče má zvyk nabírat na rohy, avšak on (vlastník) rohy nezajistil a své dobytče neohlídal, toto dobytče pak nabere na rohy dítě plnoprávné osoby a usmrtí je, zaplatí půl miny stříbra (§ 251).“ – „Jestliže pastýř, jemuž byl svěcen brav nebo skot k pastvě, byl nepoctivý, změnil značku majitele a prodal dobytče, bude usvědčen a nahradí majiteli desetinásobek toho, co odcizil z bravu nebo skotu (§ 265).“ – „Jestliže se v ohradě projevil ‚dotek boha‘ nebo dobytče usmrtil lev, pastýř se očistí přísahou a škodu v ohradě ponese majitel ohrady (§ 266).“ – „Jestliže pastýř zavinił nedbalostí, že v ohradě vznikl svrab, sám ponese škodu ze svrabu, který nechal vzniknout v ohradě, nahradí brav i skot jejich majiteli (§ 267).“

Také Chammurapi uvádí tarify – pro služby a mzdy: „Jestliže si někdo najal dobytče k vyšlapávání obilí, je za ně nájemné 20 ka obilí denně (§ 268).“ – „Jestliže si někdo najal nádeníka, dá mu od počátku roku do 5. měsíce denně 6 zrněk stříbra, od 6. měsíce do konce roku dá mu denně 5 zrněk stříbra (§ 273).“ – „Jestliže si někdo najal loď plující po proudu, nájemné za 1 den jsou 3 zrnka stříbra (§ 275).“

Poslední zákony mluví o otrocích: „Jestliže někdo koupil otroka nebo otrokyni a od koupě neuplynul celý měsíc a otroka přepadla padoucnice, kupec jej vrátí prodávateli a vezme si peníze, které zaplatil (§ 278).“ – „Jestliže otrok řekl svému pánovi ‚Nejsi mým pánem‘, jeho pán jej usvědčí, že je jeho otrokem, a utne mu ucho (§ 282).“

Na zákony navazuje bezprostředně epilog, z něhož vyjímáme některé charakteristické pasáže:

„Na příkaz Samaše, nejvyššího soudce nebes i země, nechť můj právní řád nenajde nikoho, kdo by je zneuctil! Kéž moje jméno je na věky mohutně vzýváno v Esagile!

... Jestliže kterýkoliv člověk nebude dbát mých slov, jež jsem napsal na svůj sloup, a bude přezírat mé kletby, nebude se bát kleteb bohů, jestliže zruší právní řád, který jsem vytvořil, potlačí mé výroky, zničí mé vyryté dílo, vyhladí moje jméno, aby vepsal své vlastní, ... nechť veliký Anum, otec bohů, jenž ohlásil mou vládu, odejme mu lesk jeho kralování, zlomí jeho žezlo, prokleje jeho osud!

Nechť Enlil, pán určující osudy, ...vznítí proti němu nepotlačitelnou vzpouru a odpor, které mu přivodí zánik v jeho sídle, nechť mu dá údělem krátké dny, léta hladomoru, temnotu bez světelného svitu, smrtelnou slepotu! Nechť svými vznešenými ústy vyhlásí vyvrácení jeho města, odvěčení jeho lidu, svržení z trůnu, vymýcení jeho jména i památky v zemi!“

Chammurapi dává jednomu bohu po druhém pronášet těžké kletby a na konec vyzývá všechny bohy společně: „...nechť proklejí zhoubnou kletbou takového člověka, jeho potomstvo, jeho lid a vojsko!“ Staroorientální člověk se děsil kleteb bohů, dopadaly na něj účinněji než pohružky pozemskými tresty. Chammurapiho redaktoři byli dobrými psychology, proto na závěr díla, který je vedle začátku vždy nejvyhledávanější částí, položili nejdrastičtější výstrahy. I po této stránce byli mistry svého oboru.

POZDĚJŠÍ BABYLÓNSKÉ ZÁKONY

Ani počtem, ani významem nebyly po Chammurapim vydány předpisy, které by se i jen přibližně rovnaly jeho dílu. V Babylónii se objevily zbytky větší pravotvorné památky teprve v novobabylónské době. Jde o 15—16 předpisů na nevelké tabulce, uložené ve Státních muzeích v Berlíně.²⁵⁾ Nemají ani prolog, ani epilog a upravují pacht, chov dobytka, náhradu škod z nedbalého zavodňování, přímé zastoupení, ručení za právní vady prodávané otrokyně; několik předpisů se vztahuje k manželství a k posloupnosti. Patrně šlo o výběr z většího právního díla (spíše než o úsek přímého textu zákoníku), které sloužilo potřebě soudních a dvorských kancelářů.

Jiní vladaři vystačovali²⁶⁾ – ostatně již před Chammurapim – s drobnými nařízeními pro konkrétní případy v oboru správním i fiskálním²⁷⁾: říkalo se jim *míšarum* nebo někdy též *simdatum*²⁸⁾. Za vlády Peršanů a Seleukovců byla v Babylónii vydávána nařízení, zvaná *data*.²⁹⁾

ASYRSKÉ ZÁKONODÁRNÉ PAMÁTKY

Nejstarší známé – jde o tři fragmenty z poč. II. tis. př. n. l. – pocházejí z „divokých vykopávek“ staroasyrské kupecké osady v Kaniši (III. kap.). Nazýváme je staroasyrskými „zákony“; obsahují předpisy o soudní organizaci této osady a o procesu.

Více o asyrském právním životě říkájí středoasyrské „zákony“ na 14 tabulkách (označených písmeny A—O),³⁰⁾ nejspíše z doby Tiglat-pilesara I. (1115—1077).³¹⁾ Objevil je před první světovou válkou německý archeolog W. Andrae v Aššuru, u brány boha Šamaše, kde zasedal městský soud. Tyto tabulky sloužily patrně členům soudního tribunálu.

Nejrozsáhlejší je tabulka „A“, jež v 59 člancích jednala o právu ženy a trestních činech spáchaných na ní a od ní. Proto bývá zvána „Právním zrcadlem asyrských žen“. Několik ukázek: „*Jestliže vdaná žena šla městem, někdo ji zadržel a řekl jí, Nech mne, abych se s tebou vyspal, jestliže žena nesoublasi a úporně se brání, ale on ji znásilní a vyspí se s ní, ať byl přistižen při činu, ať svědkové proti němu dosvědčili, že se s onou ženou vyspal, tento člověk bude potrestán smrtí, žena je bez viny (čl. 12).*“ – „*Jestliže vdaná žena vyšla ze svého obydlí a šla k někomu do jeho obydlí, jestliže se on s ní vyspal a věděl, že je vdaná, tento muž i tato žena budou potrestáni smrtí (čl. 13).*“ – „*Jestliže se někdo vyspal s vdanou ženou, buď v krčmě nebo na ulici, a věděl, že je vdaná, bude s tímto smilníkem naloženo tak, jak manžel rozhodne naložit se svou manželkou; jestliže s ní spal, aniž věděl, že je vdaná, je bez viny, manžel přičte vinu své manželce a naloží s ní podle své vůle (čl. 14).*“

Tabulka „B“ je zachována ve 20 člancích, upravujících např. rozdělení otcovské nemovitosti mezi syny, z nichž nejstarší dostal dvojitý díl (čl. 1), nebo ochranu nemovitostí před zásahem třetí osoby (čl. 13), aj.³²⁾

Vedle středoasyrských „zákonů“ se dochovaly sbírky instrukcí pro poměry v paláci a harému, výstižně charakterizující poměry, které tam vládly ve 14.—12. stol. př. n. l. Mezi nimi je např. zajímavý předpis, nedovolující, aby přímí svědci oznámili vladaři úmrtí jeho nejbližšího příbuzného; takové oznámení vyžadovalo protokolární akt, vyhrazený jen kancléři paláce.

Z asyrských zákonů ani jeden neukládá péči o vdovy, sirotky nebo chudáky vladaři nebo některému veřejnému orgánu, snad i to bylo vlivem drsné povahy Asyřanů (VII. kap.). V moři starostí o vlastní trůn a bezpečnost země nezbyl patrně asyrským despotům na takové věci čas.

Konečně i tam, kde příkaz charity „aby silný neškodil slabému“ se

dostal na kov nebo hlinu, nemohl být vynucen světskou sankcí těch, kdo jej vydali. Byl postaven pod sankci bohů, pod jejich kletbu a jeho vynucení ponecháno hloubce náboženských představ poddaných. Tento příkaz se mnohokrát ozýval v dalších tisíciletích, kdy boj proti vykořisťování člověka člověkem nabýval na intenzitě. Mezopotamským zákonodárcům nelze oduznat prvenství v jeho vyslovení, byť s cílem vlastní propagandy.